

Jon van Rooijen

Consulent Erfgoed en Ruimte, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Daan Lavies

Freelance architectuur-historicus

De vergeten vesting van Rostov

1 – De imposante muren van het kremlin van Rostov. Foto: Daan Lavies

In Nederland bestaat het beeld dat Rusland zich pas op het Westen en ons land richtte tijdens het bewind van tsaar Peter de Grote (1672-1725).¹ In werkelijkheid gaat de onderlinge verbondenheid veel verder terug in de tijd. Al in de 16e eeuw deden Nederlandse schepen Russische havens aan, waardoor directe handelscontacten ontstonden en Nederlanders zich in Rusland gingen vestigen. Aan het hof van Michael I (1596-1645), de stamvader van de Romanovdynastie, waren al veel Nederlanders in dienst, onder meer als hof-apotheker, lijfarts, tolk, geschutsmeester en vestingbouwkundige.² De vestingwerken, die een zekere Jan Cornelius van Rodenburg in opdracht van deze tsaar voor de stad Rostov ontwierp, vormen tot op de dag van vandaag een tastbaar relict van deze minder bekende voor-geschiedenis van Nederlands-Russische verbondenheid.

In mei 2013 heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op uitnodiging van de stichting 'Wedergeboorte Russische Buitenplaatsen' en het staatsmuseum 'Rostov Kremlin' een verkenningsmissie uitgevoerd in het kader van het Gedeeld Cultureel Erfgoedbe-

leid.³ De missie is op initiatief van de Nederlandse ambassade in Moskou uitgevoerd. Het doel van de missie was het toekomstperspectief van de historische vesting te verkennen. Maar eerst wilden wij weten of de Nederlandse invloed nog herkenbaar aanwezig is.

Historische context en structuur

Om de geschiedenis van de vestingwerken in Rostov goed te duiden is enige kennis van de voorgeschiedenis nodig. Rostov strekt zich uit langs de noordwestoever van het Nero-meer, ongeveer 200 kilometer ten noordoosten van Moskou. De stad, die tot de oudste steden van Rusland wordt gerekend, ontwikkelde zich in de Middeleeuwen tot een politiek en religieus machtscentrum. Uit deze periode stamt de eretitel 'Veliki' ('de Grote') die Rostov nog steeds draagt. Periodes van voorspoed en ontwikkeling werden echter afgewisseld met tijden van rampspoed. Vanaf 1237 werd Rusland eeuwenlang geteisterd door Tataarse hordes, die ook Rostov herhaaldelijk plunderden. Opnieuw maakte Rusland een periode van grote onrust door toen in de zogenaamde 'Tijd der troebelen' (1604-1613) conflicten ontstonden over de troonopvolging, waar ook buitenlandse machten zich in

mengden. In deze successiestrijd werd Rostov bijna volledig verwoest door Pools-Litouwse troepen. Alleen de 16e-eeuwse kathedraal en de kerk gewijd aan Sint-Isidorus bleven grotendeels gespaard. Nadat Michael I tot tsaar werd benoemd in 1613, keerde de rust terug in Rusland en ontwikkelde Rostov zich wederom tot een welvarende stad. Rond de kathedraal werd vanaf de tweede helft van de 17e eeuw gewerkt aan de bouw van het zogenaamde kremlin van Rostov.⁴ Binnen de indrukwekkende muren van dit complex werden verschillende monumentale kerken en een bisschops paleis opgericht. Echter, ruim voordat werd begonnen aan de bouw van dit middeleeuws ogende kremlin, dat vandaag de dag nog steeds de historische stad domineert, werd prioriteit gegeven aan de aanleg van moderne verdedigingswerken.

Terwijl in West-Europa de principes van het gebastioneerd stelsel in de 15e en 16e eeuw al op grote schaal werden toegepast, bleef men in Rusland lang vasthouden aan traditionele bouwmethoden. Tot de 'Tijd der troebelen' werd er op vertrouwd dat steden veilig zouden zijn zolang de muren en torens, van baksteen of hout, maar hoog en dik genoeg

In mei 2013 heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in nauwe samenwerking met de Nederlandse ambassade in Moskou een verkenningsmissie naar Rostov uitgevoerd in het kader van Gedeeld Cultureel Erfgoedbeleid. De vestingwerken van deze stad zijn in de eerste helft van de zeventiende eeuw

door een Nederlands ingenieur ontworpen. Het doel van de missie was om te achterhalen of de Nederlandse invloed nog herkenbaar aanwezig is en om samen met de Russische partners het toekomstperspectief van de historische vesting te verkennen.

2 – Detail van de oudste kaart die een redelijk betrouwbaar beeld schetst van de vestingstad Rostov (ca. 1756). Opvallend is dat de toegangswegen in de flanken zijn geplaatst. Hoewel dit uitzonderlijk is, zijn hier in Nederland ook voorbeelden van te vinden. Collectie Kremlinmuseum Rostov.

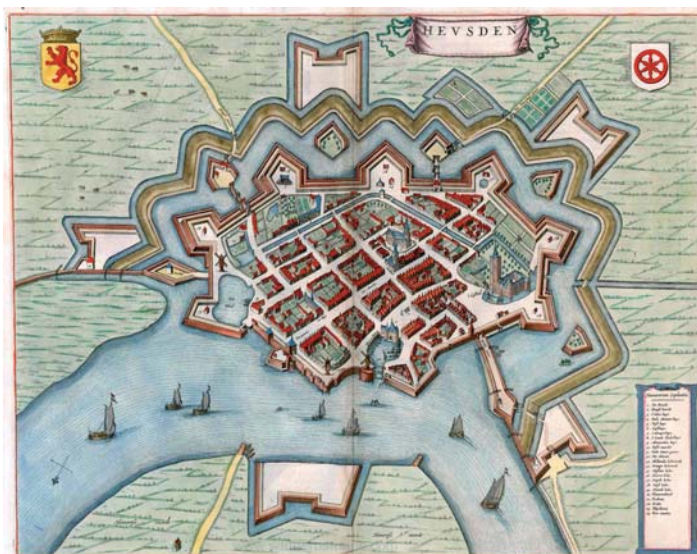
3 – De Sint-Isidoruskerk (1566) is sinds de aanleg van de wallen ingesloten in het meest noordoostelijk gelegen bastion van de vestingstad. Foto Daan Lavies.

werden gebouwd. De succesvolle campagne van de Pools-Litouwse troepen zal hebben bijgedragen aan het besef dat deze verdedigingsmethode niet effectief is wanneer een vijand over modern geschut beschikte. Om de noodzakelijke vestingbouwkundige vernieuwingen in Rusland door te voeren nam men buitenlandse ingenieurs in dienst, zoals ook in het verleden bijvoorbeeld al Italianen waren aangesteld om de muren van het Kremlin in Moskou te ontwerpen (1485-1495).

Een Nederlandse vesting?

Uit archiefstukken blijkt dat het versterken van Rostov (1632-1634) tot één van de projecten behoorde waartoe Jan Cornelius van Rodenburg opdracht kreeg van de tsaar (zie kadertekst op pagina 37).⁵ Hiermee is echter nog niet vast komen te staan hoe ‘Nederlands’ hij bouwde en wat daar nu nog van is terug te zien. Naast het verkennende bronnenonderzoek dat in voorbereiding op de missie naar Rostov werd uitgevoerd, is de analyse van de vestingstad gebaseerd op waarnemingen ter plaatse. Samen met onder meer de stadsarchitect, een lokale historicus, vertegenwoordigers van het museum van Rostov en de stichting ‘Wedergeboorte Russische Buiten-

4 – Kaart van de vestingstad Heusden (1581) zoals opgenomen in het *Novum ac Magnum Theatrum Urbium Belgica* van Joan Blaeu (1649).

plaatsen’ zijn de wallen tijdens het bezoek uitgebreid bekeken en besproken om er achter te komen of Nederlandse ontwerpprincipes zijn toegepast en om te bezien hoe uitzonderlijk dit monument is.

Rondlopend door Rostov lijkt het niet onlogisch dat het Russische hof uitgerekend een Nederlandse ingenieur opdracht gaf een versterking te bouwen in deze waterrijke omgeving, waar de oude stad slecht enkele meters boven het vrij vlakke grasland uitsteekt. Net zoals destijds in Nederland zijn de wallen simpelweg van lokaal opgegraven aarde ge-

maakt. Dat de vesting van Rostov niet de perfecte geometrische vorm heeft gekregen waar westerse militaire ingenieurs in deze periode naar streefden, heeft ongetwijfeld met omgevingsfactoren, zoals de reeds aanwezige bebouwing te maken. Het tracé is zodanig ontworpen dat zowel de eerder genoemde 16e-eeuwse kerk gewijd aan Sint-Isidorus, als de kathedraal en de omliggende handelsgebouwen binnen het omwalde gebied vallen. De omwalling telt negen bastions, onderling verbonden door courtines. Zes van de negen zijden zijn op het land gericht waar de vestingwallen van een onderwal zijn voorzien.

Aan de kant van het meer wordt het vestingfront daarentegen slechts door een enkele hoofdwal gevormd. Vermoedelijk verwachtte men minder dreiging vanaf het water.

Een vergelijkbaar vestingontwerp kennen we in Nederland bijvoorbeeld in Heusden, waar eveneens de landzijde van de vestingstad met een extra onderwal werd beschermd. De rechte hoeken tussen de flanken en de courtines zoals die in Rostov te zien zijn, zijn eveneens karakteristiek voor Nederlandse forten uit deze periode. Deze overeenkomsten tussen de vestingwerken van Rostov en wat in Nederland wel het 'Oud-Nederlands stelsel' wordt genoemd, tonen overduidelijk de hand van een ingenieur die zijn opleiding in de Nederlanden heeft genoten. Dit wil echter niet zeggen dat de gehele vesting in lijn met Nederlandse uitgangspunten is gebouwd. In de Nederlanden werden vestingsteden normaliter omgeven door een brede ring van ravelijnen en inundatiegebieden om een vijand op afstand te houden.

Weliswaar werd de vesting in Rostov vroeger geheel omgeven door een gracht die in verbinding stond met het Nero-meer, maar buitenwerken, dammen of sluisystemen zijn niet aangetroffen; niet op kaarten en niet in het veld. Opvallend is verder dat zowel nu als in het verleden verschillende bastions als een soort reservoir met stilstaand water zijn gevuld. Deze locatiekeuze voor wateropslag is in Rusland gebruikelijk, maar in de Nederlandse traditie niet. Verder roept het profiel van de vestingwerken vragen op. Ondanks het feit dat een groot deel van de wallen nog in een gave toestand is, zijn nergens duidelijke banketten gevonden. Volgens een lokale historicus is de vesting zelfs nooit van kanon-

nen voorzien geweest. Dit zou een geheel andere dimensie aan deze vesting geven. Wellicht dat dit het ontbreken van buitenwerken verklaart. Die zouden immers minder effectief gedekt worden vanaf de vestingwallen als daar geen artillerie stond opgesteld. Hoewel er dus nog vragen leven over de werking en ontwikkelingsgeschiedenis, kunnen we een Nederlandse invloed met zekerheid vaststellen. Deze invloed is bovendien goed af te lezen aan deze vestingstad, die tot de oudste gebastioneerde verdedigingswerken van Rusland behoort.

Het monument en de stad

Tijdens de verkenningsmissie is niet alleen aandacht besteed aan de historische Nederlandse connectie met de vesting van Rostov, maar ook voor haar monumentale waarde. Door het bestuderen van kaartmateriaal, discussies met Russische partners en excursies door de stad is een beter beeld ontstaan van deze waarde en de relatie van de wallen ten opzichte van de omliggende stad.

Ondanks het feit dat de wallen door de Russische staat als monument zijn aangemerkt en medewerkers van het museum 'Rostov kremlin' zich erg betrokken voelen, is er tot nu toe weinig aandacht voor dit erfgoed geweest.⁶ Er lijkt nauwelijks wetenschappelijk onderzoek naar de vestingwerken te zijn verricht vanuit een architectuurhistorische benadering en er bestaan nauwelijks beschrijvingen voor een breder publiek. In wetenschappelijke kring lijkt de aandacht tot nu toe vooral te zijn uitgegaan naar de archeologische waarde van de vesting, vanwege de relictten van vroege bewoning die in de aarde van de wallen besloten liggen. Momenteel maken onkruid en het gebrek aan voetpaden de vestingwerken moei-

lijk toegankelijk en slecht zichtbaar. Veel argeologe passanten zien dan ook slechts onbeduidende groene heuvels. Dit staat in schril contrast met de waardering die er bestaat voor het kremlin van Rostov; de trots van de stad. Het staatsmonument dat ook in de Sovjettijd goed is onderhouden en bij de bevolking onder de aandacht werd gebracht, trekt grote groepen toeristen uit zowel Rusland als daarbuiten en staat kandidaat voor Unesco's Werelderfgoedlijst.⁷

Juist het ensemble van deze uitgesproken Russische architectuur met Nederlands geïnspireerde vestingwerken maakt de situatie van Rostov uitzonderlijk. Dit blijkt tot nu toe nog onvoldoende te worden onderkend. Het langdurige gebrek aan aandacht voor de vestingwallen heeft er ook toe geleid dat sommige delen zwaar zijn beschadigd. De kaart die binnen het kremlinmuseum als de oudste betrouwbare weergave van de vesting wordt beschouwd, toont dat toen de handelsroute tussen Moskou en Jaroslavl nog door de kronkelende straten van Rostov voerde, de vesting slechts twee doorgangen kende. Tegenwoordig bevinden zich veel meer coupures in de wallen. Dit is deels het gevolg van stedenbouwkundige modernisering van Rostov waarbij een structuur van rechte, brede wegen door het centrum werd gepland en het aantal uitvalswegen werd vergroot. Maar ook ongepland zijn er gaten in de wallen gegraven en is de vesting geweld aangedaan. De gaafheid van de vesting verschilt dan ook per stadsdeel. Langs het meer gaat de wal bijvoorbeeld bijna naadloos over in de moestuinen en erven die bij de omliggende houten huizen horen. Om makkelijker toegang tot de huizen te krijgen en ten behoeve van de afwatering is de wal hier op verschillende punten afge-

5-6 – De tracés van de vestingsteden Heusden en Rostov zijn goed vergelijkbaar. In beide gevallen zijn de principes van het 'Oud-Nederlands stelsel' toegepast. Foto's Daan Lavies.

7 – Deze kaart toont het 18e eeuwse plan om het straten patroon van Rostov te rationaliseren zoals dit uiteindelijk ook grotendeels is uitgevoerd. De rechte straten binnen de vesting, de buffer rond de wallen en het radiale stratenplan van de buitenwijken zijn hier al te zien. Collectie Kremlinmuseum Rostov

graven. Dit tafereel vormt een groot contrast met de situatie in het noordoosten van de stad, waar de vesting het best bewaard is gebleven en waar de opzet van het gebastioneerde systeem nog verassend goed kan worden beleefd. Het lijkt erop dat de compactheid van de lokale aarde ervoor heeft gezorgd dat de wallen, ondanks het gebrekkige onderhoud, hun profiel hebben behouden. Het moerassige land en de beschermde status van de groenstrook die zich direct buiten de wallen aan de landzijde bevindt, hebben er tot dusver voor gezorgd dat zich geen bebouwing opdringt langs de buitenzijde van dit deel van de wal.

8 – Omdat de zichtbaarheid en de begaanbaarheid nu nog te wensen over laten, worden de vestingwerken slechts zelden bezocht.

Foto Daan Lavies

De toekomst van de vesting

Tijdens workshops die samen met de Russische partners werden georganiseerd zijn de behouds- en ontwikkelingsperspectieven van de vesting bediscussieerd. Deze ideeën werden door het team aan een delegatie van lokale bestuurders en adviseurs gepresenteerd. Aanwezig waren onder andere de burgemeester en het hoofd van de afdeling regionale ontwikkeling van de Oblast (regionaal bestuur) Jaroslavl. Tijdens deze bijeenkomsten heeft de Nederlandse delegatie de nieuw verkregen inzichten en eerste ideeën gedeeld.

Afgezien van de conclusie dat de 17e-eeuwse vestingwerken duidelijk Nederlandse invloeden kennen en grotendeels nog uitzonderlijk gaaf zijn, is ook geconstateerd dat de vestingwerken samen met het kremlincomplex en de historische handelsgebouwen in de binnenstad een integraal en waardevol ruimtelijk geheel vormen.

Een van de belangrijkste adviezen die tijdens de presentaties is gegeven is om een integraal masterplan op te stellen voor een toekomstige ontwikkeling van Rostov als geheel, geba-

seerd op een goed historisch begrip van de plaats. Daarbinnen zou de vesting in deelgebieden kunnen worden opgesplitst, die vanwege hun uiteenlopende karakteristieken om verschillende manieren van aanpak vragen. Strategieën die besproken zijn variëren van simpele interventies die de zichtbaarheid en toegankelijkheid kunnen verbeteren en waarmee ook de waardering voor de vestingwerken zal toenemen, tot meer bewonersgerichte benaderingen die om een intensiever en interactiever proces vragen.

Tijdens presentaties zijn ter inspiratie verschillende voorbeelden getoond van Nederlandse initiatieven om de vestingbouwkundige werken ‘beleefbaarder’ te maken en deze beter in de openbare ruimte te integreren. De inzet was vooral; maak de vestingwerken op respectvolle wijze deel van de leefomgeving, zodat zowel bezoekers als inwoners van Rostov er gebruik van kunnen maken. De reeds bestaande belangstelling voor Rostov onder toeristen kan de kans van slagen voor dergelijke initiatieven vergroten. Vanwege de status van staatsmonument is

steun en instemming van de centrale overheid om de vestingwerken te herontwikkelen onmisbaar. Zonder samenwerking met de staat zal de lokale overheid terughoudend zijn om zich voor behoud en herontwikkeling in te zetten.

Vanuit de Oblast worden momenteel wel initiatieven bevorderd om toerisme naar de regio te trekken. Gelegen tussen de veel bezochte steden Moskou en Jaroslavl, heeft de stad wat dat betreft een groot potentieel. In Nederland kennen wij echter ook het probleem van vestingsteden die zich te eenzijdig op toerisme gericht hebben. Plaatsen die zijn verworpen tot openluchtmusea, waar het alledaagse leven verstilt en de onderhoudskosten voor de aarden wallen torenhoog zijn. Ook wat dat betreft bieden de gereconstrueerde vestingwallen van Heusden een treffend voorbeeld, waar Rostov lessen uit kan trekken. Een belangrijke stap zou zijn om in het masterplan de dynamiek van bewoners binnen de bestaande bebouwing van het stadscentrum, zoals rond de 18e-eeuwse handelshuizen en op de marktterreinen, als kernwaarde te erkennen.

Conclusie

De samenwerking tussen Nederlandse en Russische partners tijdens de verkenningsmissie heeft er toe geleid dat de Nederlandse elementen die tot op de dag van vandaag in het ontwerp van de vestingwallen van Rostov zijn terug te vinden, beter zullen worden begrepen. Het feit dat een Nederlands ingenieur deze vesting, diep in Rusland, heeft ontworpen is op zich al bijzonder, ook al is tot nu toe weinig over Jan Cornelius van Rodenburgs tijd in Rostov bekend. Daarnaast is de vesting van historische waarde omdat deze tot de vroegste gebastioneerde versterkingen van Rusland behoort en omdat de wallen nauwelijks zijn gerestaureerd en dus qua materiaal nog zeer authentiek zijn.

Verder onderzoek naar de ontwikkelingsgeschiedenis van de vesting en de bijbehorende historische waterhuishouding kunnen toekomstige ontwikkelingen in de stad richting geven. Het is een goede zaak dat nog voordat er concrete ontwikkelingsplannen zijn geformuleerd, de erfgoeddimensie belicht wordt, zodat deze een belangrijke rol kan spelen in het opstellen van het vereiste masterplan. Om een dergelijk proces goed te laten verlopen is betrokkenheid nodig van alle partijen.

Ook de centrale overheid, die primair verantwoordelijk is voor de bescherming en het behoud van de vestingwerken, zal zich nog in het proces moeten mengen. Zonder mandaat of steun van de staat zullen lokale overheden en particulieren niet in staatsmonumenten

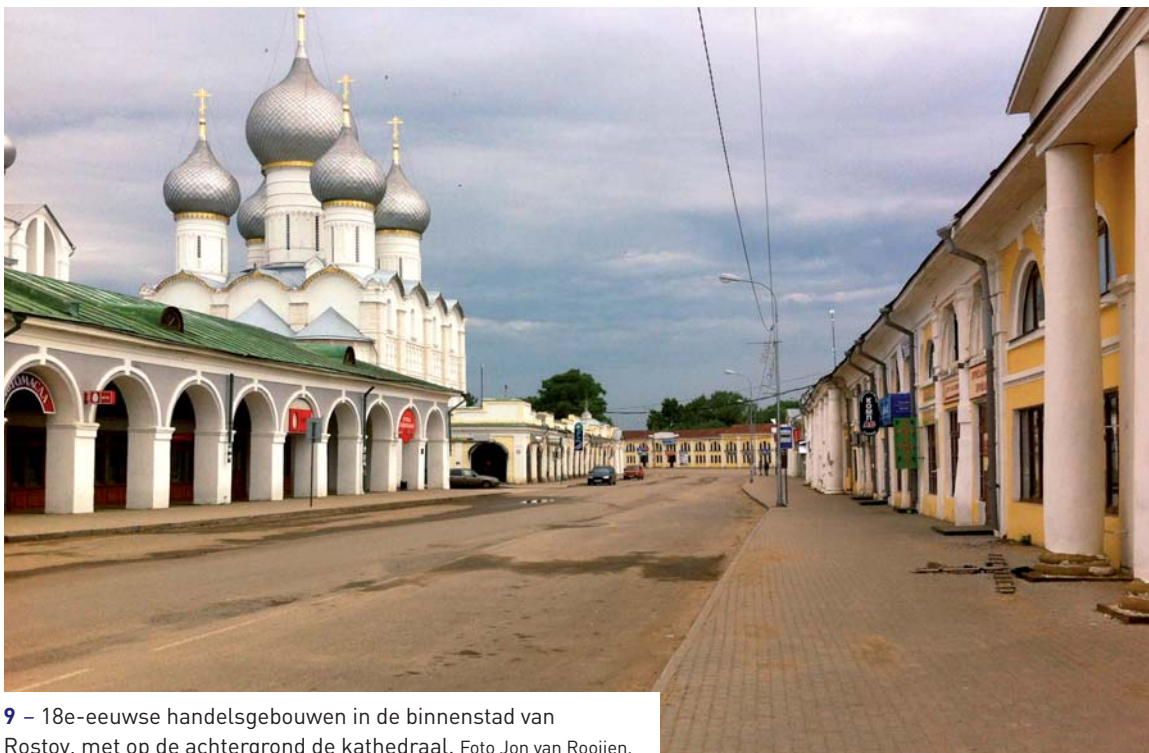
interveniëren. Hopelijk vormt deze eerste aanzet het beginpunt van een ontwikkeling waarbij deze betekenisvolle historische vesting uit de vergetelheid raakt en zich tot een vitaal deel van de stad zal ontwikkelen.

Noten

- 1 Dit clichébeeld werd ook in de promotiefilm van het Nederland-Ruslandjaar weer bevestigd, waar de eerste zin luidt: 'Het begon met Peter de Grote'.
- 2 Wijnroks (2003), p. 291.
- 3 Officiële naam stichting: Национальный Фонд Возрождение русской усадьбы (Nationaal fonds Wedergeboorte Russische Buitenplaats), officiële naam museum: Государственный музей-заповедник Ростовский кремль (Staatsmuseum-reservaat Rostov Kremlin).
- 4 Strikt genomen is het incorrect de term 'kremelin' (Russisch voor citadel) te gebruiken voor het ommuurde kerkencomplex van Rostov, omdat het complex nooit als burcht bedoeld is, maar er slechts voor deze vorm is gekozen als machtsymbool. Pas in de 19e eeuw heeft men het een 'kremelin' genoemd, in lijn met oudere kerkcomplexen die wel als vesting hebben gefunctioneerd. Komech (1991), p. 135.
- 5 Bekend is een brief uit 16 augustus 1632 waarin Van Rodenburg de tsaar bericht dat de door hem ontboden werklieden uit Holland niet zijn gearriveerd. Uhlenbeck (1891), p. 11.
- 6 De precieze monumentenstatus en bijhorende regelgeving is niet duidelijk geworden tijdens de verkenningsmissie. Kaarten die beschermde gebieden tonen lijken niet voor handen.
- 7 Zie: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1185/>

Literatuur

- Ahlberg, N. (2011). *Netherlandish expertise in Swedish sixteenth- and seventeenth-century urban planning*. In: P. Lombaerde & C. van den Heuvel e.a. (red.), *Early Modern Urbanism and the Grid, Town Planning in the Low Countries in International Context. Exchanges in Theory and Practice 1550–1800*. Turnhout, 95-127.
- Duffy, C. (1979). *Siege warfare. The fortress in the early Modern world. 1491-1660*. London.
- Eaton, H.L. (1977). *Decline and Recovery of the Russian Cities from 1500 to 1700*. In: *Canadian-American Slavic Studies*, vol. 11, 220-252.
- French, R.A. (1983). *The early and medieval Russian town*. In: J.H. Bate & R. A. French e.a. (red.), *Studies in Russian historical geography*, vol. 2, 249-277.
- Komech, A. (1991). *The golden ring. Cities of old Russia*. New York.
- Nossov, K. (2006). *Russian fortresses. 1480-1682*. Oxford.
- Rappoport, P. (1996). *Russian medieval military architecture*. In: *Gladius*, vol. 8, 39-62.
- Uhlenbeck, C. C. (1891). *Verslag aangaande een onderzoek in de archieven van Rusland ten bate der Nederlandsche geschiedenis. Op last der regeering ingesteld*. 's Gravenhage.
- Wijnroks, E. H. (2003). *Handel tussen Rusland en de Nederlanden, 1560-1640. Een netwerkanalyse van de Antwerpse en Amsterdamse kooplieden, handelend op Rusland*. Hilversum. ■

9 – 18e-eeuwse handelsgebouwen in de binnenstad van Rostov, met op de achtergrond de kathedraal. Foto Jon van Rooijen.